Viite: Tulevaisuusvaliokunta keskiviikko 4.5.2016/VNS 3/2016 vp / Asiantuntijapyyntö /Heikki Hiilamo

Kiitän mahdollisuudesta antaa asiantuntija-arvioni siitä, miten valtiontalouden suunnitelmassa esitetyt linjaukset vaikuttavat kannustinloukkuun ja työhön motivointiin ja esitän lausuntonani seuraavaa:

Valtioneuvoston selonteko julkisen talouden suunnitelmasta vuosille 2017-2020 (VNS 3/2016 vp) sisältää yksityiskohtaisen kuvauksen valtiontalouden tilanteesta ja tulevaisuudennäkymistä. Selonteossa todetaan, että ”työttömyys on kasvanut ja työttömyysjaksot ovat pidentyneet” sekä että ”matalasuhdanne on osoittautunut ennakoitua syvemmäksi ja pidemmäksi”. Työttömyyttä kuvataan rakenteelliseksi. Kannustinloukkujen purkamisella pyritään ennen muuta helpottamaan rakenteellista työttömyyttä.

Selonteossa ei kuitenkaan käsittele kovinkaan yksityiskohtaisesti kannustinloukkuja. Hallinnonalakohtaisissa linjauksissa todetaan sosiaali- ja terveysministeriön kohdalla muutamia kannustinloukkuihin jossain määrin vaikuttavia päätöksiä kuten asumistukeen, ansiosidonnaisen työttömyysturvaan sekä KEL- ja KHI-sidonnaisiin etuuksiin kohdistettavat säästöt. Samassa yhteydessä mainitaan kannustinloukkujen kannalta potentiaalisesti merkittävä uudistus eli vuoden 2017 alussa toteutettava perustoimeentulotuen laskennan ja maksatuksen siirto kunnilta Kansaneläkelaitokselle.

Sipilän hallituksella on kuitenkin monia muita kannustinloukkuihin liittyviä linjauksia, jotka kytkeytyvät mainittuun selontekoon. Linjausten mukaan sosiaaliturvaa uudistetaan ”vastaamaan paremmin työelämän muutoksia, muuttaa sosiaaliturvaa osallistavaksi ja työhön kannustavaksi, vähentää byrokratiaa ja yksinkertaistaa monimutkaista etuusjärjestelmää julkistaloudellisesti kestävällä tavalla” (Kangas & Pulkka 2016, 11). Tarkastelen minulle asetettua kysymystä kannustinloukkuista ja työhön motivoinnista laajemmin tiedossa olevien hallitusten kannustinloukkuja koskevien linjausten valossa.

Kannustinloukut liittyvät Suomen ajankohtaisessa poliittisessa ja taloudellisessa tilanteessa neljään toisiinsa kytkeytyvään teemaan: (1) vaikeasti työllistyvien työllisyysasteen nosto, (2)

sosiaaliturvan yksinkertaistaminen ja byrokratian karsiminen, (3) köyhyyden lievittäminen sekä (4) kansalaisten itsemääräämisoikeuden laajentaminen.

Vaikeasti työllistyvien työllisyysasteen nosto

Vuonna 2008 alkaneen talouskriisin seurauksena Suomen työttömyys on jatkuvasti lisääntynyt Suomessa. Vaikka talous kasvoi 1990-luvun jälkipuoliskolla voimakkaasti, työllisyysaste ei noussut enää lähellekään 1990-luvun suurta lamaa edeltävää tasoa. Uusi lama alkoi siis jo ennen kuin edellisestä oli toivuttu. Tällä hetkellä suurin hyvinvointiongelma on pitkäaikaistyöttömyyden ja työmarkkinoilta syrjäytymisen yleistyminen. Työttömyys kurittaa paitsi talouden potentiaalia ja julkista taloutta, se myös heijastuu monenlaisena yhteiskunnallisena pahoinvointina.

Vähän koulutettujen työllistyminen on erityisen vaikeaa. Ennen 1990-luvun alun lamaa töitä löytyi myös niille, joilla ei ollut perusasteen jälkeistä tutkintoa. Kaksi kolmesta kouluttamattomasta oli töissä. Vuonna 2014 työllisyysaste ilman peruskoulun jälkeistä tutkintoa -ryhmässä oli naisilla enää 39,9 prosenttia ja miehillä 46,5 prosenttia. Toisin sanoen yli puolet vain perusasteen suorittaneista työikäisistä on joko työttöminä tai työmarkkinoiden ulkopuolella. Monista eri toimenpiteistä – kuntouttava työtoiminta, nuorisotakuu, osallistava sosiaaliturva – huolimatta vaikeasti työllistettävien määrä lisääntyy jatkuvasti. Sosiaaliturvan uudistaminen muuttaa työssäkäynnin kannustimia, mutta vasta kansalaisten reaktiot eli mahdollinen käyttäytymisen muutos voisi johtaa toivottuun lopputulokseen eli työssäkäynnin lisääntymiseen.

Tässä yhteydessä on tärkeää määritellä sana ”kannustimet”. Sanaa käytetään poliittisessa ja osin tieteellisessäkin keskustelussa erittäin kapeasti kuvaamaan yksinomaan nettotulojen muutoksia laskennallisissa tilanteissa, joissa henkilön tai kotitalouden tuloja nostetaan portaittain nollasta kohti alimpien täysiaikaisten kuukausipalkkojen tasoa. Malli on puhtaasti teoreettinen, eikä kuvaa todellisia tilanteita, joissa henkilöt tekevät päätöksiä osallistumisestaan työmarkkinoille.

On tärkeää huomata, että palkka tuo nettotulojen muutoksen lisäksi monia muita taloudellisia etuja (esimerkiksi lomapalkka, lomarahat, työtulovähennys, oikeus ansioturvaan), joita laskelmissa ei oteta huomioon (Hiilamo 2003a). Lisäksi palkan saaminen luo verkostoja työelämään ja antaa mahdollisuuden kehittää omaa osaamistaan ja parantaa ansiomahdollisuuksia tulevaisuudessa.

Lisäksi teoreettiset kannustinlaskelmat eivät ota huomioon sitä, miten kotitalouden tulot muuttuvat päivittäisten raha-asioiden hoidossa. Laskelmissa oletetaan, että etuuksien muutokset tapahtuvat ikään kuin automaattisesti ja ilman kitkaa. Todellisuudessa etuuksien muutoksiin liittyy huomattavia byrokratialoukkuja, joita on kuvattu monissa aikaisemmissa tutkimuksissa teoreettisilla malleilla (Hiilamo 2003b) ja tutkimuslöydöksinä (esim. Juntunen & al. 2006; Vuorela 2008; Roivainen & al. 2011; Isola & Suominen 2016). Byrokratialoukku ei

välttämättä liity lainkaan kannustinlaskelmien lopputulokseen vaan siihen, että epävarmuuden ja paperisodan välttämiseksi ihmiset eivät ota vastaan pieniä tai lyhytaikaisia töitä.

Byrokratian karsiminen

Byrokratian keventämisellä on aina laajaa kannatusta. Sosiaaliturvajärjestelmä on kuitenkin luonteeltaan hyvin monimutkainen eikä sen laajamittainen uudistaminen ole ollut monista yrityksistä huolimatta helppoa (Soininvaara 2010). Toimeentulotuen myöntäminen vaatii kaikkein eniten byrokratiaa. Tämä tukimuoto edellyttää muun muassa tiliotteiden, isännöitsijän todistusten ja erilaisten ostokuittien hankkimista ja läpikäyntiä. Vaivaa on sekä hakijoilla että myöntäjillä.

Toimeentulotuen ymmärtämistä hankaloittaa se, ettei kyseessä ole yksiselitteinen summa vaan erotus. Toimeentulotukena maksetaan se rahamäärä, joka jää jäljelle, kun toimeentulotukinormista (tarkemmin sanottuna yksilöllisesti hyväksytyistä menoista) vähennetään kaikki kotitalouden tulot.

Toimeentulotuesta on tullut tilapäisen avun sijaan köyhimpien suomalaisten pysyvä tulonsiirto. Suurissa kaupungeissa yksin vuokralla asuvat perusturvan saajat ovat laskennallisesti oikeutettuja perustoimeentulotukeen (THL 2015). Sosiaalitoimistot myöntävät toimeentulotukea paikkaamaan asumistuen puutteita, jotka johtuvat siitä, että asumistuessa on aina 20 prosentin omavastuu ja tiukat vuokrarajat.

Köyhyyden lievittäminen

Suomen ansioturvajärjestelmä torjuu tehokkaasti köyhyyttä, mutta perusturvan varaan jääneet putoavat (suhteelliseen) köyhyyteen (THL 2015). Pitkittynyt työttömyys johtaa osaamisen ja työkyvyn rapautumiseen ja pysyvään köyhyyteen. Pysyvää köyhyyttä luonnehtii jatkuva tarve turvautua toimeentulotukeen, joka on käypä köyhyysmittari (Ahola & Hiilamo 2013).

Toimeentulotuessa on kuitenkin sen byrokraattisen ja nöyryyttävän myöntämiskäytännön vuoksi runsaasti alikäyttöä. Ongelma voi poistus sillä, että toimeentulotuen normitettu perusosa siirretään vuoden 2017 alusta Kelan hoidettavaksi. Tällöin etuusmenojen arvioidaan kasvavan alikäytön vähenemisen vuoksi noin 75—100 miljoonaa euroa (Kangas & Pulkka 2016, 118). Vuonna 2012 peräti 94 prosenttia toimeentulotuen saajista sai jotain Kelan etuutta. Asumistukea sai 70,5 prosenttia.

Itsemääräämisoikeus

Sosiaaliturvan myöntäminen vaatii aina julkisen vallan puuttumista ihmisten elämään. Kaikkein selkeimmin tämä näkyy kotitalouskohtaisten etuuksien myöntämisessä. Esimerkiksi yksinhuoltajan lapsilisässä, asumistuessa ja toimeentulotuessa hakijoiden on tehtävä selkoa siitä, kenen kanssa he asuvat ja elävät. Toimeentulotuessa hakijan on paljastettava

viranomaiselle käytännössä kaikki raha-asiansa, joka tietysti tarkoittaa merkittävää yksityisyyden menettämistä.

Pulmallista on myös se, että toimeentulotuen saajien ja muiden perusturvan varassa olevien on erittäin vaikeaa – käytännössä mahdotonta – hahmottaa, miten heidän tulonsa muodostuvat saatujen ja maksettujen tulonsiirtojen (verojen) erotuksena. On vaikea päättää omista talousasioistaan, kun ei saa selkoa, miten ja millä perusteilla etuudet määräytyvät. Selkeimmin yksityisyyttä loukkaavan toimeentulotuen säilyttämiselle ainakin jossain muodossa on myös tärkeitä perusteita. Asumisen lisäksi toimeentulotukea myönnetään myös muihin yksilöllisiin ja usein muuttuviin tarpeisiin, kuten terveysmenoihin.

Viimesijaisen turvan kolme ehtoa

Vallitsevassa poliittisessa ilmapiirissä korostuu aktiivisuuden hyve: sosiaaliturvan uudistusten vastustajat käyttävät ”työnvieroksuntaa” lyömäaseena uudistuksia vastaan, kannattajat todistelevat, että uudistukset päinvastoin lisäisivät työntekoa ja aktiivisuutta (Perkiö 2016). Sosiaaliturvan ehdollisuutta voi lähestyä perustuslain 19 §:n 1 momentin avulla. Sen mukaan ”jokaisella, joka ei kykene hankkimaan ihmisarvoisen elämän edellyttämää turvaa, on oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon”. Oikeus toimeentuloon on siis vain niillä, jotka eivät itse kykene hankkimaan turvaa.

Kykenevyyden ehdolla on kolme ulottuvuutta. Ensinnäkin otetaan huomioon yksilöllinen kyky saada tuloja: omat tulot vähentävät myös vähimmäisturvaa. Jos tuloja ei ole, henkilön oletetaan ponnistelevan niiden hankkimiseksi. Tämä tarkoittaa sitä, että perustoimeentulon turvaa (toimeentulotukinormia) voidaan alentaa tilapäisesti jopa 40 prosentilla, mikäli henkilö kieltäytyy osallistumasta työhön tai koulutukseen (ml. kuntouttavaan työtoimintaan).

Toisella tasolla kykeneminen tarkoittaa sitä, että henkilö käyttää loppuun omat ja lahjaksi saadut tulot ja varat ennen kuin hänelle myönnetään viimesijaista toimeentulotukea. Kenelläkään ei ole velvollisuutta tukeutua esimerkiksi lastensa, vanhempiensa tai ystäviensä taloudelliseen tukeen, mutta jos henkilöt näin menettelevät, toimeentulotuki alenee. Omaa asuntoa ja tietyissä tilanteissa autoa lukuun ottamatta henkilön on realisoitava varansa ennen kuin hänelle voidaan myöntää toimeentulotukea.

Kolmanneksi lähdemme liikkeelle siitä, että ennen yhteiskunnan tukea ”ihmisarvoisen elämän edellyttämä turva” on hankittava asuinkumppanilta (ja eräissä tapauksissa myös vanhemmiltaan). Kykeneminen tarkoittaa siis myös kykyä saada tukea läheisimmältä ihmiseltä. Toimeentulotuki myönnetään kotitalouksille ja asumistuki asuinkunnille.

Perustulon kannustinongelmat

Suuri filosofinen keskustelu sosiaaliturvan uudistamisessa koskee edellä kuvattua ensimmäistä viimesijaisen sosiaaliturvan saamisen ehtoa: onko kansalaisen todistettava, ettei hän ole

kykenevä huolehtimaan ihmisarvoisen elämän edellyttämästä toimeentulostaan – vai voitaisiinko lähteä siitä, että kaikille turvataan joka tilanteessa viimesijainen toimeentulo?

Sipilän hallituksen ohjelmassa mainitaan perustulokokeilun toteuttaminen (ks. De Wispeleare 20159. Kelan perustulokokeilua selvittävä työryhmä päätyi esiselvityksessään siihen, ettei kaikille maksettava puhdas perustulo ole nykytilanteessa käytännöllisesti mahdollinen ja realistinen vaihtoehto Suomessa (Kangas & Pulkka 2016, 11-12). Sen sijaan työryhmä esitti osittaista perustuloa, joka maksettaisiin 25-63 –vuotiaille pienituloisille. Kyse olisi kuitenkin siinä mielessä puhtaasta perustulosta, ettei pienituloisten perustulon saamiselle asetettaisi ehtoja. Toisin sanoen kaikki kolme edellä mainittua ehtoa viimesijaisen sosiaaliturvan saamiseksi poistettaisiin. Perustulon saajien ei tarvitsisi ottaa vastaan tarjottua työpaikkaa ja koulutusta.

Aikaisemmat kokeilut, sekä Suomen sosiaaliturvajärjestelmän edellä kuvatut piirteet viittaavat siihen, ettei edes osittainen perustulo välttämättä lisäisi sosiaaliturvan osallistavuutta eikä kannustaisi työhön. Erityisen ongelmallista on se, että osittainen perustulo heikentäisi olennaisesti yli 25-vuotiaiden opiskelijoiden ja pienten lasten vanhempien työssäkäynnin kannustimia. Lisäksi se saattaisi jättää ilman opiskelu- ja työpaikkaa olevat nuoret aikuiset syrjäytymisen polulle.

Osaamisen kehittäminen

Myös modernin sosiaalipolitiikan retoriikka korostaa nykyisin puhtaan perustulon kaltaisen passiivisen etuuden sijaan investointeja inhimilliseen pääomaan eli osaamiseen. Taustalla on ajatus siitä, ettei sosiaalipolitiikka kykene enää suojelemaan kansalaisia markkinoiden aiheuttamilta riskeiltä, ennen muuta työttömyydeltä. Sen sijaan politiikan tulisi tähdätä kansalaisten vahvistamiseen niin, että he kestäisivät paremmin markkinoiden aiheuttamia riskejä. Siinä missä perinteisessä työväenideologiassa työvoiman myyntiä työnantajalle pidettiin riistona, nyt tavoitteeksi on tullut työnvoiman vahvistaminen niin että se menisi kaupaksi. Jorma Sipilä (2010) on luonnehtinut muutosta ironisesti: 'Riistetyksi tuleminen' on muuttunut vääryydestä mahdollisuudeksi ja itsensä uudistaneen työväenpuolueen tavoitteeksi”.

Sosiaalisen investoimisen sosiaalipolitiikka hyväksyy markkinatalouden peruslogiikan: työpanos on vapaassa markkinataloudessa eräällä tavalla samankaltainen hyödyke kuin maito ja voi tai traktori ja peräkärry. Ketään ei voi pakottaa ostamaan näitä hyödykkeitä – yhtä vähän kuin ketään voi pakottaa työllistämäänkään. Toisin päin käännettynä sama tarkoittaa sitä, ettei työttömien patistelu työpaikkojen hakemiseen välttämättä kannata: jos työpanos ei käy kaupaksi, se ei käy kaupaksi. Mutta osaavien ja työnantajille osaamisellaan lisäarvoa tuottavien työntekijöiden työpanos kyllä menee kaupaksi.

Olennainen kysymys onkin se, suojellaanko työpaikkoja vai työntekijöitä. Mikäli globaalin talouden pelisääntöjä ei muuteta, työpaikkojen suojelu osoittautuu lopulta mahdottomaksi. Sen sijaan työntekijöiden suojelu voi toimia. Tämä tarkoittaisi sosiaaliturvan vastikkeellisuuden

ymmärtämistä uudelleen. Kyse ei ole vain siitä, että ihmiset tarjoutuisivat työmarkkinoiden käytettäviksi vaan että he sitoutuisivat kehittämään osaamistaan.

Osallistumistulo

London School of Economics –yliopiston professori Anthony Atkinson (1996, 1998, 2015) on esittänyt vaihtoehtoisen mallin perustulolle. Kyse on osallistumistulosta, jossa korotetun perusturvan saaminen liitetään yhteiskunnallisesti hyödylliseen toimintaan osallistumiseen. Osallistuminen ymmärretään mallissa laajemmin kuin vain työmarkkinaosallistumisena. Se voisi olla työtoiminnan lisäksi vapaaehtoistyötä, opiskelua, hoivatyötä. Osallistumistuloa maksettaisiin siis vain niille, jotka täyttävät osallistumisen ehdon. Ehdon toteutumisen valvontaa on pidetty liian työläänä (De Wispeleare & Stirton 2007). Toisaalta esimerkiksi Suomen nykymallissa työmarkkinoiden käytettävissä olemista valvotaan tiukasti.

Osallistumistuloa muistuttaa läheisesti Rauman sosiaali- ja terveysjohtajan Antti Parpon syksyllä 2013 esittämä ajatus osallistavasta sosiaaliturvasta ratkaisuna vaikeasti työllistyvien ongelmaan. Aloitteen taustalla oli havainto siitä, että perinteinen työttömien aktivointipolitiikka on osoittautunut heikoksi keinoksi työllistää pitkäaikaistyöttömiä. Parpon ajatus johti syksyllä 2013 uutta aloitetta valmistelevan työryhmän perustamiseen. Osallistava sosiaaliturvan tavoitteeksi asetettiin työikäisten työelämän ja opiskelun ulkopuolella olevien ihmisten aktivointi koulutukseen, kansalaistoimintaan sekä muuhun syrjäytymistä ehkäisevään toimintaan. Työryhmä käynnisti loppukeväästä 2014 pilottihankkeita kuudella eri paikkakunnalla.

Osallistava sosiaaliturvan työryhmä sai ristiriitaisen vastaanoton. Aihetta puitiin ärhäkästi sosiaalisessa mediassa, julkisissa väittelyissä, dokumenttiteatterissa ja mielenosoituksissa. Osallistava sosiaaliturva tulkittiin alkuperäisen ajatuksen vastaisesti pakkotyöksi. Myöhemmin keskustelu osallistavasta sosiaaliturvasta laajeni kuntouttavan työtoiminnan kritiikiksi. Hankkeen loppuraportti valmistui maaliskuussa 2015 (STM 2015). Työryhmä totesi, että ”työttömille tarkoitetulle matalan kynnyksen toiminnalle ja ohjatulle ryhmätoiminnalle on tarvetta”. Työryhmä ei kuitenkaan tehnyt selkeitä ehdotuksia siitä, millainen osallistavan sosiaaliturvan malli sopisi Suomeen tai miten sosiaaliturvaa tulisi kehittää niin, että se selvästi nykyistä paremmin kannustaisi työhön ja ehkäisi syrjäytymistä.

Osallistava sosiaaliturva löysi kuitenkin tiensä myös Sipilän hallituksen ohjelmaan, jossa osallistavan sosiaaliturvamallin luominen mainitaan yhtenä toimenpiteenä kärkihankkeessa ”työllisyys ja kilpailukyky”.

Osallistumistulo säilyttäisi viimesijaisen sosiaaliturvan ehdollisuuden, mutta muutoin poistaisi vaatimukset omaisuuden realisoimisesta ja elinkumppanin tuloihin turvautumisesta. Suuri haaste on toki se, miten määriteltäisiin osallistuminen ja kuka sitä valvoisi. Atkinsonin mallissa osallistumistukea maksettaisiin myös hoivasta eli se kattaisi myös ne alueet, joilla Suomessa toimii lasten kotihoidon tuki ja omaishoidon tuki. Yksi mahdollisuus olisi säilyttää nykyiset

hoivan tukijärjestelmät ja rajata osallistumistulo muuhun työikäiseen ja pienituloiseen väestöön.

Soulissa 3. toukokuuta 2016

Heikki Hiilamo
sosiaalipolitiikan professori
Helsingin yliopisto

Kirjallisuus

Ahola, Elina & Hiilamo, Heikki (toim.): Köyhyyttä Helsingissä. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 2013.

Atkinson, Anthony: The Case for a Participation Income. Political Quarterly 67 (1996): 1, 67-70.

Atkinson, Anthony: Poverty in Europe. Oxford: Blackwell, 1998.

Atkinson, Anthony: Inequality: What Is To Be Done? Cambridge, MA: Harvard University Press, 2015.

De Wispelaere, Jurgen: An Income of One's Own? The Political Analysis of Universal Basic Income. Tampere: Tampere University Press, 2015.

De Wispelaere, Jurgen & Stirton, Lindsay: The Public Administration Case Against Participation Income. Social Service Review 81 (2007): 3, 523–549.

Hiilamo, Heikki: Työ kannustaa enemmän kuin laskelmat osoittavat. Yhteiskuntapolitiikka 68 (2003a): 1, 83–89.

Hiilamo, Heikki: Sosiaaliturvan yhteensovittamisen kannustimet. Kansantaloudellinen aikakauskirja 99 (2003b): 3, 294–311.

Isola, Anna-Maria & Suominen, Esa: Suomalainen köyhyys. Helsinki: Into, 2016.

Juntunen, Elina & Grönlund, Henrietta & Hiilamo, Heikki: Viimeisellä luukulla. Tutkimus viimesijaisen sosiaaliturvan aukoista ja diakoniatyön kohdentumisesta. Helsinki: Kirkkohallitus, 2006.

Kangas, Olli & Pulkka, Ville-Veikko (toim.): Ideasta kokeiluun? Esiselvitys perustulokokeilun toteuttamisvaihtoehdoista. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2016.

Kokko, Riitta-Liisa & Nenonen, Tellervo & Martelin, Tuija & Koskinen, Seppo (toim.): Työllisyys, terveys ja hyvinvointi – Paltamon työllistämismallin vaikutusten arviointitutkimus 2009 – 2013. Hankkeen loppuraportti. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2013.

Perkiö, Johanna: Suomalainen perustulokeskustelu ja mallit. Helsinki: Kela, 2016.

Roivainen, Irene & Heinonen, Jari & Ylinen, Satu: Köyhä byrokratian rattaissa. Helsinki: Kunnallisalan kehittämissäätiö, 2011.

Sipilä, Jorma: Sosiaalipolitiikka sosiaalisena investointina. Sosiaalitieto (2010): 2, 18-19.

Soininvaara, Osmo: Sata-komitea. Miksi asioista päättäminen on niin vaikeaa? Helsinki: Teos, 2010.

STM: Sosiaaliturvan uudistamiskomitean (SATA) ehdotukset sosiaaliturvan uudistamiseksi. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 2009.

STM: Osallistava sosiaaliturva. Työryhmän loppuraportti. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 2015.

THL: Perusturvan riittävyyden arviointiraportti 2011–2015. Perusturvan riittävyyden II arviointiryhmä. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2015.

Vuorela, Mika: Lannistamisesta kannustamiseen. Työtä haluaville mahdollisuuksia työllistymiseen. S. 41-54. Teoksessa Hirvilammi, Tuuli & Laatu, Markku (toim.): Toinen Vääryyskirja – Lähikuvia sosiaalisista epäkohdista. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 2008.